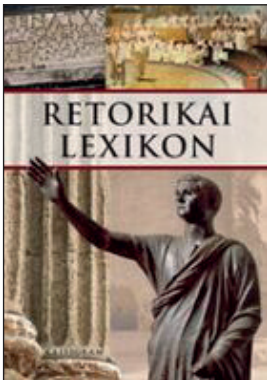

Adamik Tamás főszerk.

Retorikai lexikon (Eőry Vilma)

KALLIGRAM. POZSONY. 2010. 1300 OLDAL

Nekünk is van retorikai lexikonunk!

Kevés olyan ókori tudomány van, amelyet olyan sok későbbi tudományág vall elődjének, és mégis megmaradt önálló tudománynak, mint a retorika. A stilisztika – koronként erősebben vagy gyengébben – mindig a retorikára, elsősorban annak alakzat- és szóképelméletére támaszkodott, a kommunikációtan pedig különösen a beszéd felépítésben és a meggyőzésben tekinti forrásának. Sokáig nem is tudtunk ennél sokkal többet a retorikáról. Az utóbbi évtizedekben azonban egyre több tanulmány, sőt több retorikamonográfia is megjelent, és jó ideje már retorikát is tanítunk a tanárképzésben.

Lexikonunk, a szó legtagabb értelmében, a retorikai ismeretekben való eligazodásra azonban eddig nem volt. Sok mindent meg lehetett találni Szathmári István stilisztikai szójegyzékében (Szathmári 1961), később a Szabó–Szörényi-féle *Kis magyar retorikában* (1988), újabban a Szathmári István szerkesztette *Stilisztikai lexikonban* (2004), majd az *Alakzatlexikonban* (2008), illetve legújabban a *Stílusesszék és alakzatok kislexikonában* (2010). Ezek azonban csak bizonyos részeit érintették a retorikának, elsősorban az alakzatok (figurák) és a szóképek (trópusok) területét. A *Világirodalmi lexikon* (1970–1995) szócikkei adták talán a legteljesebb képet a retorikáról, de természetesen egyéb, irodalmi ismeretek közé beékeltek szócikkekben és sokszor egymástól merőben különböző felfogásban. A retorika területén való tudományos igényű eligazodáshoz a magyar érdeklődőnek inkább idegen nyelvű lexikonokhoz kellett fordulnia, például Lausberg (1960) és Ueding (1992) művéhez. Igaz, ezek ezután is fontos forrásnak számíthatnak, különösen a kiadványokban feldolgozott részterületek (történeti retorika, irodalmi retorika) iránt érdeklődőknek. A most megjelent kötetben azonban végre együtt található a retorika minden fontos területét érintő ismeretek. A kötet ráadásul terjedelmes, 1300 számozott lapból áll, így lehetőséget kínált a szerzőknek az egyes témák részletesebb kifejtésére.

Az előszó, miután áttekinti a retorika helyét a tudományok között, kifejti, hogy az „RL [Retorikai lexikon]-unk magyar olvasóközönség számára készült, mégpedig nemcsak nyelv- és irodalomtudósok számára, hanem az átlagos műveltséggel megáldottak, középiskolások, egyetemi hallgatók, közéleti emberek, átlagértelmiségiek számára is” (Adamik 2010: 8). Tudományos igényű készült a lexikon, de nem csupán tudósok számára, hanem minden, a retorika iránt érdeklő olvasó számára. Ennek a célközönségnek felel meg a szerkesztők döntése, hogy az olvasók várható igényeihez igazítsák a retorikai terminológia lexikonbeli megjelenését. A köztudottan görög–latin eredetű terminusok a szakmai használatban máig megőrizték idegen vagy idegenes formájukat, de egy részüknek van meghonosodott magyar megfelelője is. Ez utóbbiakat részesítették előnyben a szerkesztők: a lexikonban például a *hasonlat* szerepel címszóként, és utána vannak felsorolva a görög és a latin formák (gör. *eikón*, *parabolé*, lat. *imago*, *similitudo*), vagy a *kötőszóhalmozás* a címszó, a görög és a latin formák pedig zárójelben állnak (gör. *polüszündeton*, lat. *multiuugum*). A zárójelben levő változatok közül azonban azok, amelyek a tudományos nyelvben használatosak, utaló szócikkekben címszóként szerepelnek:

polüszüneton → *kötőszóhalmaz*, *similitudo* → *hasonlat*. Nagyon szerencsés a lexikonnak az a megoldása, hogy a görög szavakat fonetikus átírásban közli, hiszen ma már, sajnos, kevesen olvasnak görögül, és így legalább megkapjuk a helyes kiejtést. A magyar–idegen megfeleltetés elvi-elméleti állásfoglalást is tartalmaz: a fenti példákban egyértelművé teszi, hogy mely megnevezések vonatkoznak ugyanarra a fogalomra, más esetben elosztat olyan „tévedéseket”, amelyek benne vannak a köztudatban. Ez utóbbira jó példa, hogy míg a recenzio készítője írása elején szemléltetésül *figuráknak* nevezte az *alakzatokat*, és *trópusoknak* a *szóképeket*, a lexikonban csak az *alakzatok* és a *szóképek* szerepelnek címszóként, utánuk nincs idegen eredeti, illetve megfelelő, így még utaló szócikként sem találunk se *figurákat*, se *trópusokat*. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a retorika története során folyamatosan alakuló, változó fogalmak, fogalmi körök egy részéhez nem rendelhető egy vagy akár több görög vagy latin szó. Ennek a mintegy 2500 éves múlttal rendelkező tudománynak az összetettségét, bonyolultságát mutatja az is, hogy a fentebb idézett szócikkekben többféle görög és latin megnevezés is helyt kapott.

Az előszó felhívja a figyelmet arra is, mit tartalmaz a lexikon a többi, a nemzetközi tudományosságban használatos lexikonhoz képest. Hozzájuk hasonlóan olyan szócikkeket, amelyek retorikai fogalmakat tárgyalnak, valamint olyanokat, amelyek a retorikaelmélet jelentős képviselőiről szólnak. Ezenkívül azonban eddig egyedülálló módon tartalmaz olyan szócikkeket is, amelyek nagy külföldi és magyar szónokok teljesítményét tárgyalják. Arisztotelész és Quintilianus mellett szerepel benne tehát Démoszthenész és például Husz János, Kossuth Lajos és Kéthly Anna is. Nem említi az előszó, de kellemes meglepetés, hogy a lexikon nemcsak a klasszikus retorika fogalmait veszi fel a címszavak közé, hanem az újabb, nem retorikai tudományos elméletek összefoglaló leírását is, mindazt, ami befolyásol(hat)ja a folyton változó retorikát (pl. *beszédképzés-elmélet*, *kognitív retorika*, *kommunikációelmélet*, *narratológia* stb.). A klasszikus beszédfajták mellett olvashatunk a mai élet szövegfajtáiról is, ilyenek például a *kerekasztal-beszélgetés*, a *médiaműfajok*, az *e-retorika*.

A szócikkek felépítése megfelel a címszók jellegének: a retorikai fogalmakról és a retorikában jelentős személyekről természetesen más logika szerint ír a lexikon. A retorikai fogalmak tárgyalása is kétféle lehet: 1. az átfogó szócikkek (pl. *görög retorika*, *alakzatok*, *szóképek*) tárgyalása általában történeti szemléletű és terjedelmes, 2. a leíró szócikkeké (pl. *körülírás*, *paradoxon*) rövidebb, meghatározással és besorolással kezdődik (*paradoxon* „látszólagos képtelenség; hozzáadással [adjekcióval] keletkezett szóalakzat”), ezután következik egy példa magyarázattal („A Szegény gazdagok [Jókai egyik regényének a címe] állítása képtelenség, mert hogyan lehet egy ember egyszerre szegény és gazdag? De ha a *szegény* melléknév ’szánalomra méltó, sajnálatraméltó’ értelmére gondolunk, akkor megszűnik az ellentét”), majd további példák felsorolása. A személyekről szóló szócikkek rövid életrajzot adnak, ismertetik életművüket, majd részletesebben elemzik valamely jelentős művüket, tanulmányukat vagy szónoki beszédüket.

A szócikkek végén, típustól függetlenül, szakirodalmat találunk, olyan tanulmányokat, monográfiákat, amelyekre hivatkoztak a szócikkekben, vagy amely további ismeretekkel szolgálhat. A leőhely megadása többször rövidítések segítségével történik, feloldhatóságukat a kötet elején található rövidítésjegyzék biztosítja.

Mielőtt az előszó utolsó részéhez kapcsolódva a lexikon kitűzött és elérhető célját értékeljük, ide kívánczik még néhány megjegyzés. Szokatlan lehet a mai lexikon-, illetve szótárhasználónak, hogy a betűrend nem a magyar helyesírás szabályait követi. Nem veszi ugyanis figyelembe a mellékjeleket a magánhangzókon: sem a hosszúságot jelölő ékezetet (*á, é, í, ó, ő, ű*), sem a hangminőség-különbséget jelölő két pontot (*ö, ü*). Előbbre van tehát *hüpozeugma*, mint a *Husz János*, valamint a *Kölcsey Ferenc*, mint a *Kossuth Lajos*. Mindez azonban nem okoz különösebb zavart, sőt közvetít valamit abból a „klasszikus” hangulatból, amelyet a retorika tudománya máig megőrzött.

A másik megjegyzés a könyvet mint tárgyat illeti. Látványa szép ugyan, de ennél nagyobb élményt nyújt kézbe venni, forgatni. Kellemesen sima lapjai és a már-már elfeledett könyvjelző selyemszalag tovább fokozza a „klasszikus” hangulatot. Hogy azután kedvünk legyen az áttekinthető tükrű, szépen nyomtatott, filológiai pontossággal megszerkesztett szövegek olvasásához.

Az előszó vége megfogalmazza a lexikon célját. Sokkal többet szeretne elérni, mint hogy tájékoztat arról, mi a retorika, és hogy eloszlatja azokat a tévképzeteket, amelyek a retorikát akár a nyelvhelyességgel, akár a beszédműveléssel, akár a stilisztikával, akár az érvelés mesterségével azonosítják. Az ennél sokkal többet a következőképpen fogalmazza meg: „A retorika végső célja az, hogy művelt és erkölcsös közéleti embereket, polgárokat neveljen, akik szóban és írásban képesek a közösség érdekeit hatékonyan képviselni. Olyan polgárokat kíván tehát nevelni, akiknél a szó és a tett összhangban van egymással” (Adamik 2010: 10). A kötet tudományosan is magas színvonalú tartalmára a főszerkesztő, Adamik Tamás személye a biztosíték, áttekinthetőségét, egységességét, tudományossága ellenére könnyű olvashatóságát bizonyára nem kis részben köszönheti a szerkesztőnek, A. Jászó Annának, mindezeknek a megvalósulását pedig a szerkesztőket is magában foglaló neves szerzőgárdának, amelynek tagjai közül többen elsősorban retorikai munkásságukról ismertek. És talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy valamennyien pedagógusok is. Nem kétséges tehát, hogy a kötet képes arra, hogy megvalósítsa a kitűzött célt. Biztosan sokan nagy örömmel használják, olvassák majd, és reméljük, olyanok is lesznek, akik az iskolában e könyv szellemében tanítanak, nevelnek.

Irodalom

- Lausberg, Heinrich 1960. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. Max Hueber Verlag. München.
- Szabó G. Zoltán – Szörényi László 1988. *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István 1961. *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István 2008. *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István (főszerk.) 2010. *Stílus eszközök és alakzatok kislexikona*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szerdahelyi István (főszerk.) 1970–1995. *Világirodalmi lexikon 1–13*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Ueding, Gert (Hrsg.) 1992–. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Max Niemayer Verlag. Tübingen.

Eőry, Vilma: A lexicon of rhetoric

Az írás szerzőjéről

Eőry Vilma
Eszterházy Károly Főiskola, Eger, Magyarország
eory[kukac]nytud.hu